

רמיוזות לסדרים ארץ-ישראליים בגופי יוצר לפרשות הבבליות

מאת

שולמית אליצור

[א]

מנהג קבוע הוא אצל פייטנים קדומים ליסד פיוטים של שבתות על פסקות הקריאה בתורה של כל שבת ושבת. דבר זה נתברר מפרסום פיוטיו של ינאי¹, שחיבר כידוע, קרובה לכל סדר מסדרי הקריאה התלת-שנתית של בני ארץ ישראל. כמוהו נהג גם שמעון הכהן בירבי מגס², ששרידים ממחזור קרובותיו לשבתות הרגילות נשתמרו בגניזה. אף הוא יסד את קרובותיו לפי מנהגי הקריאה התלת-שנתיים של בני ארץ ישראל. אך מחזורי פיוטים המכוונים כנגד סדרי הקריאה הארץ-ישראליים מועטים יחסית. מלבד פיוטי ינאי ושמעון הכהן נתגלו בגניזה שרידים מועטים ממחזור של שבעתות לסדרים³, וקטעים בודדים משני מחזורי יוצרות: אחד של יוסף בירבי ניסן⁴, ואחד אולי של פינחס הכהן⁵, שניהם מפייטני ארץ ישראל בתקופה הקלאסית. מיעוט הפיוטים המיוסדים על סדרי הקריאה התלת-שנתיים מפתיע במיוחד משום שברור לנו שכל פייטנינו הקדומים בני ארץ ישראל היו, ועל כרחינו בני מנהגות קריאה תלת-שנתיים. כנגד זה מרובים בגניזה הפיוטים המכוונים כנגד פרשות השבוע ה'בבליות', החד-שנתיות, ובראשם — מחזורי יוצרות לכל פרשה ופרשה. לא פחות משה פייטנים במזרח חיברו מחזורים שלמים כאלה⁶. הפיוטים הללו שייכים ככל

- 1 עיין מ' זולאי, מחקרי ינאי, ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב (ברלין תרצ"ו), עמ' רטז' ריח (ביבליוגרפיה); הנ"ל, פיוטי ינאי, ברלין תחר"ץ.
- 2 זולאי, מחקרי ינאי, עמ' רכא.
- 3 נדפסו על ידי י' דוידסון, גנוי שכטר ג (ניוארק תרפ"ח), עמ' 35–47.
- 4 רשימת היוצרות ראה אצל מ' זולאי, לתולדות הפיוט בארץ ישראל, ידיעות המכון ה (ברלין-ירושלים תרצ"ט), עמ' קנט. יוצר לדוגמא שם עמ' קסג-קסה, ואצל ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה (ירושלים תשכ"ו), עמ' 11–12.
- 5 זולאי שם עמ' קכט. על פיוטים אלה עיין עוד להלן.
- 6 ראה ע' פליישר בספרו: שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975 (להלן:

הנראה לתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת, ונכתבו אפוא בין המאה התשיעית לבין המאה האחת-עשרה למנינם. מקום פעילותם של הפייטנים שחיברו יצירות לפי סדרי הקריאה החד-שנתיים אינו מבורר על פי הרוב, אבל אין ספק שהיו בתוכם גם בני ארץ ישראל מובהקים, כגון שמואל השלישי,⁷ שישב בארץ ישראל והיה מראשי סנהדרי ארץ ישראל. בתוך הקבוצה הזאת מצויים אף פייטנים קדומים יחסית, כשלמה סולימן אלסנג'ארי (ככל הנראה באמצע המאה התשיעית),⁸ ותמיהה היא כלום נמצאו במאה התשיעית בכלל, והיכן, קהילות בבליות שבהן אמרו יוצר חדש מדי שבת, ואף העמידו פייטן פורה ובעל שיעור קומה כשלמה סולימן. תמוה עוד יותר הוא מה שמשמע למשל מפייטנותו של שמואל השלישי, והוא ששיטת הקריאה של בני בבל הייתה שרשים בקהילות מרכזיות בארץ ישראל בסוף המאה העשירית עד כדי השכחה גמורה, לכאורה, של סדרי הקריאה המקוריים התלת-שנתיים.

[ב]

השאלה מחריפה עוד יותר לנוכח העובדה שברור לנו כי אפילו בדורות יותר מאוחרים עדיין היו בתי כנסת שקראו בהם סדרים ארץ ישראלים, ואפילו מחוץ לארץ ישראל. מפורסם במיוחד לעניין זה בית הכנסת של בני ארץ ישראל בפסטאט ('כניסה אל-שאמיין') שקריאת הסדרים בו נזכרת בספר מסעות ר' בנימין מטודילה.⁹ הקריאה לפי השיטה התלת-שנתית נרשמת גם על ידי הרמב"ם ב'יד החזקה', אמנם כ'מנהג שאינו פשוט' (=נפוץ).¹⁰ לענייננו חשובים במיוחד המקורות המעידים על קריאת הסדרים בבתי כנסת

פליישר, שירת הקודש), עמ' 289. הפייטנים הנמנים שם הם שלמה סולימן, פייטן נוסף בשם שלמה (לא ברור למי הכוונה. יוצרות בודדים נמצאו במורשתו של שלמה בירכי יהודה, אך אין בטחון שהוא אמנם כתב מחזור שלם), רב סעדיה גאון, שמואל השלישי, יהודה (בירכי?) בנימן ואלעזר בירכי קילר. על פייטנים אלו עיין להלן. מ' זולאי הסב לראשונה את תשומת הלב לריכוז היוצרות לפרשות בגניזה; לדעתו לפחות חמישה-עשר פייטנים חיברו מחזורים שלמים כאלה. ראה במאמרו: רבם של הפייטנים, התקופה, כח (תשרי-כסלו תרצ"ו), עמ' 383; לכינוסם של פיוטי הגניזה, ספר הכינוס העולמי למדעי היהדות, א (תשי"ב), עמ' 263; בין כתלי המכון לחקר השירה העברית, עלי עי"ן (מנחת דברים לש"ז שוקן), ירושלים תש"ח-תשי"ב, עמ' 110. אין המספר הזה נראה מתחייב מממצאי הגניזה. אמנם הגיעו לידינו הרבה יוצרות לפרשות הרגילות, אך אין צריך לחשוב שכל פייטן שכתב יוצרות לפרשות כתב מחזור יוצרות לכל התורה.

עיין עליו אצל שירמן, שירים חדשים (לעיל, הערה 4), עמ' 63 ואילך (ושם ביבליוגרפיה).

זאת גילה לאחרונה פרופ' ע' פליישר וההוכחות לכך יתפרסמו.

הוצאת אדלר, לונדון תרס"ז, עמ' סג.

רמב"ם, הלכות תפילה, פ"ג ה"א.

ארץ-ישראליים שהיו נתונים להשפעה בבלית. מסתבר שגם קהילות כאלו החזיקו, הן בארץ ישראל והן במצרים, במנהגן לקרוא מספר תורה כשר את סדריהן התלת-שנתיים, אם כי, בלחצם של בני בבל, הנהיגו שיהא העם קורא במקביל לכך את הפרשות הבליות, מתוך החומש.¹¹ אבל אין ספק בכך שהרבה קהילות ארץ-ישראליות מובהקות, גם בארץ-ישראל וגם מחוצה לה, קיבלו עליהן בשלב מסוים של התפתחות מנהגות תפילותיהן את שיטת הקריאה של בני בבל. שיטה זו השתלטה לאט לאט על קהילות ישראל לא רק מפני יוקרת נציגיה, אלא גם מפני הדייקנות של מחזוריה, ומפני האפשרות שניתנה מכוחה לעבור על פני החומשים בזמן קצר יחסית. עיון מעמיק ביצירות הפייטניות של תקופת הגניזה מראה שרוב החומר המכוון בה לפרשות ה'בליות' נועד מעיקרו לשמש קהילות ארץ-ישראליות מסוג זה. עצם הריבוי הגדול של החומר, והנוהג המשתמע ממנו לומר מדי שבת מערכת יוצר חדשה, מעיד על מסורת ארץ ישראלית של ביקוש פיוטים חדשים. מעידות על כך לעתים קרובות גם הערות המעתיקים, נוסחי הברכות המובאים בסופי קטעי הפיוטים, המקורות המדרשיים הארץ-ישראליים המשוקעים בפיוטים וסימנים נוספים כיצא באלו. העדר כל זכר למנהגן הקדום של קהילות אלו לחלק את התורה לסדרים תלת-שנתיים מפליא אפוא ביתר שאת.

[ג]

יצירתם העיקרית של פייטני התקופה המזרחית המאוחרת היא בסוג היוצר.¹² בתקופה זו נכתבו מערכות יוצר למאות, ובתוך זה, כפי שהזכרנו, גם מחזורי יוצרות שלמים לפרשות השבועיות. בתוך מערכות היוצר מוקדש המרכיב הראשון ('גוף היוצר') לעיבוד פסוקי הפתיחה של הפרשות. גוף היוצר בנוי כתבנית המכונה בהרבה כתב-יד קדומים 'קיקלר':¹³ בדגם זה באים גושים של

11 עיין החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ ישראל, מהד' מ' מרגליות, ירושלים תרצ"ח, עמ' 88, ושם בעמ' 169 ואילך הסבר מפורט. וראה גם י' מאן, *The Jews in Egypt etc.*, Oxford 1920–1922, חלק ב, עמ' 378, ושם חלק א, עמ' 222, ובטכסט שבהערה 2: וקרא' אל פרשה פי אלמצחאף בואגב כל סבת' ואן יקרא פי ספר תורה אלסדר אלדי ואפק' זלך אלסבת ואפטארתה (וקריאת הפרשה בחומש חובה בכל שבת, ושיקרא בספר תורה את הסדר השייך לאותה שבת והפטרות).

12 ראה מ' זולאי, בין כתלי המכון וכו' (לעיל הערה 6), עמ' 105–106; ע' פליישר, שירת הקודש, עמ' 289 ואילך.

13 בירוורו של מבנה זה ראה במאמרו של ע' פליישר, לחקר תבניות הקבע בפיוטי הקדושתא, סיני סה (תשכ"ט), עמ' כא ואילך. על תבנית זו בגוף היוצר ראה שם, עמ' כח, וביתר פירוט אצל פליישר, שירת הקודש, עמ' 220–224.

שלוש שלוש סטרופות תלת־טוריות, שכל אחד מהן מלווה מחרוזת ביניים אחת, המכונה 'סטרופת קדוש'. בגופי היוצר לפרשות הרגילות ישנם בדרך כלל ארבעה גושים כאלה.¹⁴ גופי היוצר מביאים את פסוקי הפרשות המתפייטות בהם בסופי מחרוזותיהם, כסיומות מקראיות: כל טור שלישי בכל סטרופה (חוץ מסטרופות הקדוש) הוא פסוק מתוך הפרשה. פסוקי הפרשה מופיעים לרוב ברצף. לעתים נהגו פייטנים חירות מסוימת בסיומת המקראית: במקרים מסויימים חילקו פסוקים והעמידו סטרופות אחדות על חלקיו של פסוק אחד, ופעמים דווקא דילגו על פסוקים שלא מצאום נוחים להתפייט (כגון 'ויאמר ה' אל משה לאמר', וכגון רשימות של שמות אנשים).¹⁵

אולם בדיקה קפדנית בסיומות המקראיות הבאות בגופי היוצר מראה שבמקומות רבים בגופים המיוסדים על סיומות מראשית הפרשות, חל מפנה בסדר הפסוקים בתחילתו של אחד מגושי הסטרופות שבפיוט, וזאת בלא שייראה קושי מיוחד בהמשך עיבודם של הפסוקים על פי הרצף: הפייטן מדלג לפתע על קבוצת פסוקים, לרוב די גדולה, ועובר לפייט קטע חדש לגמרי מתוך הפרשה — ושוב הוא מביא את התחלותיהם של פסוקי הקטע החדש כסידרם. דילוג כזה מופיע פעם, פעמיים ולעתים אפילו שלוש פעמים (כלומר בתחילת כל אחד מגושי הסטרופות) בתוך גוף יוצר אחד.

משאנו בודקים מה הם הקטעים המתפייטים מתוך הפרשה, מתברר שכמעט לעולם הם הפסוקים הידועים כראשי סדרים על פי החלוקה התלת־שנתית של בני ארץ ישראל.¹⁶ מסתבר שהפייטן שובר במקרים אלו את הרצף ומדלג על פסוקים לא משום שקשה לו להמשיך ולפייט אותם על פי הסדר, אלא מפני שהוא מבקש לפייט את הפסוקים של ראשי הסדרים הארץ־ישראליים שבתוך הפרשה ה'בבלית' המתפייטת.

דוגמה ליוצר כזה, המפייט בכל גוש שבו סדר אחר מתוך הסדרים (הארץ

14 מספר זה נקבע בגופי היוצר כנוהג רגיל לפי שרוב הפייטנים העמידו את הפיוטים על אקרוסטיכון אלפביתי פשוט וישר (שתי אותיות לסטרופה).

15 פליישר, שירת הקודש, עמ' 223.

16 חלוקת התורה לסדרים בארץ ישראל היתה די קבועה. ראשי הסדרים ידועים בעיקר מתוך רשימות וציונים שבחומשים עתיקים. בולטות במיוחד שתי שיטות של חלוקת התורה לסדרים: שיטה שלפיה נחלקה התורה למאה ששים ושבעה סדרים ושיטה שלפיה העמדה החלוקה על קנז סדרים בלבד. הרשימות חופפות זו את זו ברובן, אך מראות גם על שינויים לא מעטים במנהגים. ראה י' יואל, 'כתר' משנת ה' אלפים ועשרים לבריאת העולם, קרית ספר, לח (תשכ"ג), עמ' 122–132, ושם רשימה מפורטת של הסדרים על פי כמה מקורות. בדיוננו להלן נשתמש בעיקר ברשימה זו.

ישראלים) שכלולים בפרשתו (הבבלי) ישמש לנו גוף היוצר לפרשת וירא של שלמה סולימן אלסנג'ארי. הוא מובא כאן על פי כ"י קיימברידג' TS 6H6/14 (המחרוזות תלת-הטוריות נדפסות להלן מטעמים גראפיים בשתי שורות):¹⁷

וירא אליו

אָב ראש אִיתְנִי / בַּעַת מֶל עֶרְלַת גְּנִי

בר' יח:א

וַיֵּרָא אֵלָיו יי

גִּלְגָּלִי אֹר מְלֻבָּשִׁים / דָּלָה עֵינָיו וְרָאָה מְאֻשָּׁשִׁים

שם ב

וְהָנָה שְׁלֹשָׁה אָנָשִׁים

הוֹרֵץ מִפֶּתַח אֶהְלוּ לְפָנֶיךָ / וַיֹּאמֶר יי כִּינִיִּיךָ

5

שם ג

אם נא מִצָּאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ

בְּעֵינֶיךָ שֹׁפֵר וּבָךְ נֶרְחַם

שָׂרִים שָׁנִים כְּהֶלְכוּ בְּשִׁלּוּחַם

וְאַבְרָהָם הוֹלֵךְ עִמָּם לְשִׁלּוּחַם בְּדָבָר קָדוֹשׁ

זִימּוֹן תְּשׁוּרוֹת לְקִיָּמָה / חֵל וְחִילָה פָּנֶיךָ לְהַקְדִּימָה

10

שם יט:א

וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמִּלֻּאכִים סְדוּמָה

¹⁷ הפיוט מצוי במקורות הבאים: כ"י קיימברידג' TS 6H6/14 (יוצרות לשלמה סולימן מלך-לך עד יתרו. נוסח היסוד); כ"י קיימברידג' TS 8H19/11 (חצאי יוצרות לשלמה סולימן ולאלעזר בירבי קילר, מנח עד תחילת תולדות. מפיוטינו — שורות 1–18. כ"י ב). תודתי נתונה לספריית האוניברסיטה בקיימברידג' על הרשות לפרסם את הפיוט, ולמכון לתצלומי כתבי היד העבריים ולעובדיו על האפשרות להשתמש בצילומי כה"י.

פירוש והערות: 1 אב: אברהם, כ"י ב: אב המון. ערלת גניי: את הערלה שהיא גניי למי שאינו נימול. / 3 גלגלי אור מלובשים: אפנים ('גלגלי') עטופים באור, המלאכים. כ"י ב: גלגלי נור המלובשים. דלה: הרים, נשא. וראה: כ"י ב: וְרָאָם. מאוששים: כאן הכוונה: ניצבים. / 4 והנה: כ"י ב: וישא עיניו וירא והנה. / 5 הורץ: רץ. ובכ"י ב: הוא רץ. ויאמר ה': כ"י ב: ויקרא בשם. ה' כיננייך: פנה אליך בכניו, ולא בשם המפורש. לפי שבמקרא (בר' יח:ג) מובא כאן שם אדנות. / 6 אם נא: כ"י ב: ויאמר יי אם נא. / 7 שפר: מצא חן. ובך נרחם: ועל ידך נאהב. שרים שניים: שני המלאכים, על פי בר' יט:א, ויבואו שני המלאכים סדומה, וכאן מכין הפייטן את הדילוג לסדר הבא. בשלוחם: כמו: בשליחותם. ובכ"י ב: בְּמִשְׁלָחָם. / 10 זימון: ייעוד, וכ"י ב: זימן. תשורות: המתנות שהבטחו לו. ונראה יותר נוסח כ"י ב: בשורות. חל וחילה: קשה. וכ"י ב: חלה וחנן. ושעור

טס קרובו ברננה / יזם ונס [להם בת]חנה
ויאמר הנה נא אדני [סורו נא]

שם ב

15 [נשמעם מ]לוליו / להם ערב מיליו
ניפצר כם מאד ניסרו אליו

שם ג

אליו לסדום באו בגזירה
להמטיר על סדום ועל עמורה
גפרית ואש בוארה מאת קדוש

מבקש על דיר הנאשם / נטה ממקומו אשר עמד שם
ניסע משם

שם כ:א

סע לפלשת לגורה / עניו אחזה בגרה
ויאמר אברהם אל שרה

שם ב

פלשתים עצו ברכיל לילך / צנועה נלקחה אל המלך
וישלח אבימלך

שם ג

25 אבימלך מלך גר
יוקש ונעצר ונמרר
מחטא נברר לקדוש

קדוש בשרם בשורה / ראיתה עת חייה אשר הומסרה
ניי פקד את שרה

שם כא:א

הטורים: אברהם התחנן לפניך שתקיים את הבשורות שהובטחו לו. / 12 טס:
מיהר. קרובו: של אברהם, לוט. יזם ונס להם: דיבר אל המלאכים. / 14 ערב:
קשה; ונראה יותר נוסח כ"י ב: ערב. / 17 על סדום: כ"י ב: עליה. / 18 בוארה:
משובש, וכ"י ב: בוערה. מאת קדוש: כ"י ב: בדבר קדוש. / 19
מבקש...הנאשם: כינוי לאברהם שביקש רחמים על סדום. דיר: דירה, מקום
מגורים (וכאן הכוונה: העיר סדום). / 21 סע...בגרה: שעור הטורים: אברהם
שנסע לגור בארץ פלשתים נתן עניו בגר לגור בה. / 23 עצו: יעצו. ברכיל לילך: ללכת
רכיל ולספר בבית-המלך על יפיה של שרה. צנועה: שרה. / 26 יוקש: נוקש, חטא. ונעצר:
נענש בעוצר רחם (בר' כו:יח). ונמרר: ונתיסר. / 27 מחטא נברר: ניצל מהחטא (שם פס'ו).
ואולי אפשר לפרש: אבימלך נענש בגלל החטא שחטא לאברהם שנברר לה, כלומר שהיה
בחיר ה'. / 28 ראיתה...הומסרה: שתהא מתגשמת 'כעת חיה', שנה אחת, אחרי שנמסרה

30 שְׂדֵי הָאֵיר נִגְהָם / שְׂרָשָׁם פֶּתַח לְהִגְיָהֶם
וַתֵּהָר וַתִּלְדַּ וַתֵּהָר לְאֶבְרָהָם
שם ב

תִּקְיָה מַעֲלָה לְהַעֲלָה / תִּכְלִית [נִי]סָּהוּ בְּכָנוּ הַמַּעֲוָלָה
וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
שם כב:א

הָאֵלֶּה הַשְּׁלִימוּ נַפְשׁ בְּמוֹרְיָה
נִגְדָם צֶעֱקוּ בְּבִכְיָה
35 אֶרְאֵלִי עֲלֵיָה
לֶקְדוֹשׁ <

מלבד ראש הפרשה, שהוא, במקרה, גם ראש סדר ארץ־ישראלי, ישנם בפרשת וירא ארבעה ראשי סדרים, והם: ויבואו שני המלאכים (בר' יט:א), ויסע משם אברהם (כ:א), וה' פקד את שרה (כא:א), והאלהים נסה (כב:א). בפיוט שלפנינו מוקדש הגוש הראשון (שורות 1–6) לראש הפרשה, כלומר לסדר הראשון הכלול בה, ויתר הגושים מוקדשים לסדרים הנוספים שמנינו: הגוש השני (שורה 10 ואילך) – לסדר השני, השלישי (משורה 19) – לשלישי, והרביעי (משורה 28) – לרביעי. לפי שהגוש הרביעי הוא האחרון, רומז הפייטן בסטרופה השלישית, האחרונה, שבו לסדר החמישי והאחרון.

כמנהגו של שלמה סולימן בגוף יוצר זה, כך מנהגו בגופי יוצר רבים נוספים: לא פחות מארבעה עשר גופי יוצר שנמצאו במורשתו מפייטים ראשי סדרים ארץ־ישראליים בגושי הסטרופות השונים שבהם. סדרים חדשים בכל אחד מגושי הסטרופות מתפייטים בעיקר בפרשות שיש בהן שלושה ראשי סדרים: כך ביוצר לבהעלותך¹⁸ מוקדש הגוש השני לסדר עשה לך שתי חצוצרות (במ' י:א),

על ידי המלאכים. / 30 שרשם פתח: נתן להם זרע. להגיהם: להאירם, לשמחם. / 32 מעלה להעלה: כדי להעלות את אברהם למעלה גבוהה. ובכה"י לא ברור אם כתוב להעלה או להעלה. תכלית: בסוף הדברים, 'אחר הדברים האלה'. / 34 האלה: אחר הדברים האלה. השלימו נפש: מסרו נפשם (ראה ליברמן, *JQR*, 75 [1944], עמ' 52). / 35–36 אראלי עליה: מלאכי שמים. והטור על פי בר"ר נו: עמ' 600: ובשעה ששלח אבינו אברהם את ידו ליקח את המאכלת לשחוט את בנו בכו מלאכי שרת, הה"ד הן אראלם צעקו חוצה וגו' (יש' לג:ז).

18 מצוי בכ"י קיימברידג' TS H 8/22, TS 10 H 8/3, אוכספורד 2732/1 ו-2738/4, ווסטמינסטר קולג' ליטורגיקא II 139. המקורות כאן, וכן אלו שלהלן, הובאו לפי הקטלוגים של מפעל השירה והפיוט של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. תודתי הרבה נתונה לפרופ' ע' פליישר על שהעמיד לרשותי את החומר שבמפעל ועל עזרתו הרבה בשאר שלבי עבודתי.

השלישי — לסדר אספה לי (יא: טז), והרביעי לסדר היד ה' תקצר (יא: כג). ביוצר לתולדות¹⁹ הגוש השני מוקדש דווקא לסדר השלישי שבפרשה — ויהי כי זקן יצחק (בר' כז: א), והשלישי — לסדר הקודם לו: ויזרע יצחק (כו: יב)!²⁰ הגוש הרביעי מוקדש לסדר האחרון: ויתן לך (כו: כח). היוצרות לחיי שרה ולויצא נותרו בידינו כשהם חסרים, אך כנראה גם בהם היה כל גוש מוקדש לסדר אחר. מגוף היוצר לחיי שרה נותרו שלושת הגושים הראשונים בלבד.²¹ הגוש השני מוקדש לסדר ואברהם זקן (בר' כד: א), והשלישי לסדר ואבוא היום אל העין (כד: מב). מסתבר שהגוש הרביעי, החסר, פייט את פסוקי הסדר הנוסף שבפרשה: ויוסף אברהם (כה: א). מהיוצר לויצא²² חסר לגמרי דווקא הגוש השלישי. הגוש השני שבו מוקדש לסדר וירא ה' כי שנאה לאה (בר' כט: לא), והרביעי — לסדר שוב אל ארץ (לא: ג). מסתבר שבגוש החסר פוייטו פסוקי הסדר שביניהם: ויזכר אלהים את רחל (ל: כב).

עד כאן בדקנו גופי יוצר שכל גוש מחרוזות שבהם מפייט סדר אחר. כאשר אין בתוך הפרשה אלא שני ראשי סדרים, מנהגו של שלמה סולימן איננו לגמרי קבוע. פעמיים הוא מקדיש את שני הגושים הראשונים לפסוקי הפרשה כסידרם, ומקדיש לראשי הסדרים את שני הגושים האחרונים. כך ביוצר לאחר מות:²³ שני הגושים הראשונים מפייטים את ראש הפרשה, השלישי מוקדש לסדר אשר ישחט (וי' יז: א), והרביעי — לסדר כמעשה ארץ מצרים (יח: א). ביוצר לקורח²⁴ מפייט הסדר וקח מאתם מטה (במ' יז: טז) בגוש השלישי והסדר ואל הלויים (יח: כה) ברביעי, בעוד שני הגושים הראשונים מפייטים את תחילת הפרשה. דרך הגיונית

19 כ"י קיימברידג' TS 6 H 6/14, TS 8 H 19/11, TS H 10/82, Or. 1080 1/1; תאורו של כה"י האחרון ראה אצל מ' זולאי, בין כתלי המכון וכו' (לעיל, הערה 6), עמ' 94–95. כ"י זה חשוב במיוחד לענייננו, שכן מובאים בו גושיהם האחרונים של גופי היוצר הקטועים לפעמים בכ"י אחרים, ומאלו אפשר תמיד ללמוד אם הפיוט כתוב על פי רצף הפסוקים של התחלת הפרשה או מפייט ראשי סדרים.

20 מסתבר שהפייטן דילג על סדר אחד תוך כדי כתיבת הפיוט ושכ ויתקין את המישגה בלא לטרוח לעבד מחדש את ראשית היוצר. תופעה מוזרה זו יכולה להעיד על דרך עבודתם החפוזת לעתים של פייטנים קדומים, דבר המסביר, באופן חלקי לפחות, גם את רמתם הפיוטית הנמוכה לפעמים של יוצרות שנכתבו לכל שבת ושבת.

21 כ"י קיימברידג' TS 6 H 6/14, TS 8 H 19/11.

22 היוצר מופיע בכ"י קיימברידג' TS 6 H 6/14 רק עד אמצע הגוש השני. הגוש הרביעי מעחק בכ"י קיימברידג' Or. 1080 1/1, שנזכר לעיל, הערה 20.

23 כ"י אוכספורד 2721/2 ו-2732/1; סופו — כ"י Or. 1080 1/1 הנ"ל.

24 כ"י אוכספורד 2732/1, 2738/4 ו-2742/2, וכ"י קיימברידג' TS H 15/99 ו-TS NS 110.40.

זו איננה יחידה. ביוצר לשלח לך²⁵ מוקדש לראש הפרשה הגוש הראשון בלבד, ואילו שני הגושים שלאחריו לסדר עד אנה ינאצוני (במ' יד:יא). לסדר הבא, כי תבואו אל הארץ (טו:א), מוקדש שוב הגוש הרביעי בלבד. חירות כגון זו נוהג שלמה סולימן גם כאשר יש בפרשה רק סדר אחד נוסף (מלבד ראש הפרשה). כך ביוצר לקדושים: ²⁶ שלושה גושים מוקדשים לפסוקי ראש הפרשה כסידרם, ורק הרביעי מפייט את פסוקי הסדר כי תבואו... ונטעתם כל עץ (וי' יט:כג). כנגד זה, בשני גופי יוצר לפרשת חוקת²⁷ מוקדש הגוש הראשון בלבד לראש הפרשה, ואילו כל שלושת הגושים האחרים מפייטים את הסדר היחיד שבתוך הפרשה: וישלח משה (במ' כ:יד).

כאשר ישנם בפרשה יותר משלושה סדרים אין לשלמה סולימן אפשרות להקדיש גוש שלם לכל סדר. מקרה אחד כזה ראינו למעלה ביוצר לוירא; שם הזכיר הפייטן את הסדר האחרון שבפרשה בסטרופה האחרונה שבגוש הרביעי. אך במקרה דומה אחר לא הזכיר סולימן את הסדר האחרון כלל: ביוצר לנשוא מפייט הגוש השני את פסוקי הסדר איש איש כי תשטה (במ' ה:יא), השלישי את הסדר כי יפלא לנדור (ו:א) והרביעי את כה תברכו (ו:כב). לסדר האחרון — ביום השביעי (ז:מח) — אין תיקון בפיוט. ייתכן שהפייטן רצה כאן לסיים בברכה, והסדר כה תברכו היה נוח לכך. מעניין שמופיע פה הסדר כי יפלא לנדור, שהוא מיוצג רק ברשימות של שיטת קסז הסדרים.²⁸

שונה מכל הפיוטים שהזכרנו הוא גוף היוצר ללך-לך. ביוצר זה אין כל דילוג לראשי סדרים בגושים השונים שבו, אך בראש הגוש הרביעי של הפיוט מופיע, לכאורה על פי רצף הפסוקים של הפרשה, הפסוק 'ויהי רעב בארץ' (בר' יב:י); פסוק זה נזכר בכמה רשימות כראש סדר. שתי הסטרופות שלאחריו אינן

25 כ"י אוקספורד 2732/1 ו-2738/4, וכ"י קיימברידג' TS 8 H 16/21 ו-125 TS NS b. 5 f.

26 כ"י אוקספורד 2721/2, וכ"י קיימברידג' TS 6H 6/1 ו-1080 1/1 Or.

27 שניהם חתומים 'שלמה' ומופיעים בזה אחר זה בכ"י קיימברידג' Add. 3365; הראשון שבהם — תחילתו: אור להגיה לחבצלת השרון — מועתק גם בכ"י אוקספורד 2738/4 ו-2742/2, וקיימברידג' TS H 15/99.

28 היוצר לנשוא מעתק בכ"י אוקספורד 2721/2 ו-2738/4. ייתכן שמצב דומה היה גם ביוצר למצורע. בפרשת מצורע רק שלושה סדרים, אך בסוף היוצר למצורע (כ"י אוקספורד 2721/2) הקדיש שלמה סולימן שני גושים לראש הפרשה, ואת הסדר 'ונתתי נגע צרעת' (וי' יד:לג) פייט רק בגוש השלישי. הגוש הרביעי חסר, ואי אפשר לדעת אם המשיך בו הפייטן רק בסדר אחד מהשנים שנותרו (כמו ביוצר לנשוא) או הזכיר את שניהם (כמו ביוצר לוירא). מכל מקום הפייטן לא התייחס מלכתחילה למספר הסדרים שבפרשה כאשר הקדיש את שני הגושים הראשונים לראש הפרשה (שני הסדרים החסרים, איש איש כי יהיה זב [טו:א] ואשה כי יזוב [טו:כה]) — נזכרים כראשי סדרים בכל רשימות הסדרים המקובלות).

ממשיכות לדון בפסוקים שלאחר מכן, אלא מזכירות, כל אחת מהן, סדר נוסף מהמשך הפרשה: האחת – ויהי בימי אמרפל (יד:א), והשניה – אחר הדברים האלה (טו:א). שני הסדרים הנוספים שבפרשה, ושני אשת אברהם (טז:א) ו-ויהי אברהם (יז:א), הנזכרים בכל המקורות כראשי סדרים, אינם מפייטים כלל. מתברר, אם כן, שהמנהג לפייט ראשי סדרים בתוך גוף יוצר המיוסד לכאורה על פרשה בבליית נפוץ מאד בפייטנותו של שלמה סולימן. עם זאת בשום אופן אין כאן מנהג כללי. בצד גופי היוצר שמנינו, מצויים בגניזה למעלה משלושים גופי יוצר שלו הצמודים לרצף פסוקי הפרשות ואינם מפייטים את הסדרים שבהן כלל. יתר על כן, ביוצרות בודדים מדלג הפייטן על פסוקים כדי לפייט עניינים החשובים לו, אף על פי שאינם ראשי סדרים. אך אלו, כאמור, מקרים ספורים בלבד, ובדרך כלל אף ניתן להסביר בהם את מטרתו של הפייטן.²⁹

[ד]

שלמה סולימן איננו הפייטן היחיד שגופי היוצר לפרשות שבמורשתו מפייטים גם סדרים ארץ ישראלים. כמה מבעלי מחזורי היוצרות לפרשות שקמו אחריו הושפעו ממנהגו זה.

בהקשר זה, עניין מיוחד יש לנו בפייטנותו של רב סעדיה גאון, משום שהוא הפייטן הקדום ביותר (בין בעלי היוצרות לפרשות) אשר זמנו ומקומו ידועים בבירור (אם כי כמובן אין לדעת באיזה שלב ובאיזה מקום בדיוק כתב את מחזור היוצרות שלו). ביוצרותיו התחומים 'שלמה',³⁰ מפייט רס"ג בדרך כלל את פסוקי

29 כך היוצר לפרשת בראשית (כ"י קיימברידג' TS 10 H 9/12, TS 8 H 19/17 TS 13 H 319 TS NS 125 b.21i) גוף היוצר מסתיים, תוך דילוג, בפסוק 'ויכולו' – לכבוד השבת (וזאת כבר בעקבותיו של יוסף בירבי ניסן; ראה ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, עמ' 11–12. כיוצא בהם נהגו ביוצרות לפרשת בראשית גם יוסף אבן אביתור – כ"י קיימברידג' TS 8 H 16/16, וכנראה גם אלעזר בירבי קילר, כ"י קיימברידג' TS 6 H 6/12, שכמעט ואיננו מדלג על פסוקים לעולם). ביוצר לפקודי (כ"י אוכספורד 2715/4) מדלג שלמה סולימן על פסוקים כנראה כדי לסיים בפסוק שבסוף הספר (ושוב מעניין שגם יוסף אבן אביתור מסיים את היוצר שלו לפקודי בסוף הספר, כ"י אוכספורד 2712/31, אך לא מצאנו כיוצא בזה אצל שלמה סולימן בסימני הספרים האחרים שבתורה). רק ביוצר לפרשת ויקרא (כ"י אוכספורד 2721/2, רק שני גושים ראשוניים) מדלג הפייטן באמת מעניין לעניין, ובכל סטרופה שבגוש השני מוזכר עניין חדש מהפרשה, כשרק אחד מהפסוקים המובאים (וי' ד:א, ודווקא בסוף הגוש השני) הוא במקרה גם ראש סדר. אך מקרה זה אינו שייך לענייננו, שכן הדילוגים, כאמור, אינם בראשי הגושים.

30 ראה מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד (להלן: 'להלן: האסכולה'), עמ' קמב"ט. הדיון להלן ביוצרותיו של רס"ג מתבסס על היוצרות שנדפסו שם.

הפרשה כסידרם. בכל זאת יש באחדים מהם רמזים לכך, שהכיר את המנהג לפייט ראשי סדרים בגופי היוצר. הוא הושפע ממנהג זה, אף על פי שלא עשה זאת שיטה בפיוטיו.

למעשה רק ביוצר אחד מצאנו את רס"ג מדלג ממש לראש סדר — ורק לסדר אחד מן הסדרים שבפרשה: ביוצר לשופטים ואנכי (האסכולה, עמ' רג) מפייטים שני הגושים הראשונים של הפיוט את ראש הפרשה, ושני האחרונים — את הסדר הראשון שבתוכה: אשימה עלי מלך. אפשר שרס"ג נזקק כאן לסדר זה משום שעל ידו ניתנה לו אפשרות לפייט את עניין מלכות ישראל, נושא המתאים לשבת של נחמה.

יוצר שני של הגאון המושפע ככל הנראה מן המנהג לפייט סדרים הוא היוצר לשמיני (האסכולה, קמט ואילך). כאן המצב פחות ברור, שכן הפייטן מדלג לכאורה מעניין לעניין ולא לראשי סדרים דווקא: בגוש הראשון מפייט ראש הפרשה, בשני — הפסוקים בוי' ט: כג"כד, שהם פסוקי ברכה אך אינם נזכרים כראש סדר ברשימות המקובלות, ומהגוש השלישי ואילך שורר לכאורה ערבוב: סטרופה ראשונה מסתיימת בוי' י:ט (יין ושכר), שהוא אמנם ראש סדר, ומהסטרופה השנייה מתפייטים (לא תמיד ברצף!) הפסוקים שכו' יא: ג ואילך (כל מפרסת פרסה). וי' יא: א (זאת החיה) הוא ראש סדר. נראה כי המנהג לדלג לראשי הסדרים ולפייטם השפיע כאן על כל פנים בנקודה אחת: הקדשת טורים כרכח של הפיוט לפסוק 'יין ושכר'. משבא הגאון לדלג ולעסוק בעניינים שבסדר האחרון שבפרשה (זאת החיה — כל מפרסת פרסה), גם אם לא פייט את ראש הסדר דווקא, ראה ככל הנראה חובה לעצמו לרמוז, ולו בסטרופה אחת, לסדר שבינתיים, יין ושכר, אשר לא נתכוון לעסוק בו ולפייטו בהרחבה.³¹

רמיזות הרבה יותר ברורות לסדרים נמצאות במורשתו הפייטנית של שמואל השלישי, שהוא מאוחר לרס"ג, אך, כפי שהזכרנו, היה בן ארץ-ישראל. שמואל השלישי נוהג ממש כשלמה סולימן: בגופי היוצר המביאים סיומות מקראיות מן הפרשות השבועיות, מדלג גם הוא מדי פעם על קבוצות פסוקים ומכוון לפייט בגושי סטרופות חדשים ראשי סדרים ארץ-ישראליים. כשלמה סולימן, גם שמואל

31 לגבי הגוש השני ביוצר זה מעניין לציין ששמואל השלישי ביוצר שלו לפרשת שמיני (שלושת הגושים הראשונים שלו מצויים בהעתקה מרושלת בכ"י אוכספורד 2732/1) מפייט בשני גושי הסטרופות הראשונים את פסוקי הפרשה כסידרם, ובשלישי מדלג אף הוא לסוף פרק ט, לפסוק כב שכו (ברכת הכהנים — בניגוד לרס"ג שדילג לפסוק כג!). ודאי שאין ללמוד מכאן על סדר שהתחיל בפסוקים אלה. מסתבר פשוט שרס"ג ובעקבותיו שמואל השלישי העדיפו לפייט פסוקים של ברכה והשראת שכנה על פסוקים המתארים פרטים של הבאת קרבנות.

השלישי נוהג כך באופן לגמרי בלתי עקיב: בחלק ניכר מגופי היוצר לפרשות צמודות הסיימות המקראיות באופן בלעדי לרצף של פסוקי הפרשה המתפייטת. גם כשהוא מדלג לראשי סדרים, הוא בוחר לפעמים סדר אחד או שניים מתוך הפרשה ומתעלם מסדרים אחרים.³²

רוב גופי היוצר של הפייטן יהודה, החותם בצד שמו גם בנימן, הגיעו לידינו כשהם מקוצצים ורק שני גושי הסטרופות הראשונים נותרו בהם. רק גוף יוצר אחד משלו הגיע לידינו בשלימותו, וממנו אנו למדים כי גם הוא פייט כנראה ראשי סדרים 'ארץ-ישראליים' בחלקי יוצרותיו שאבדו, וגם הוא – בחוסר עקיבות: ביוצר שלו לפרשת וישב³³ מוקדש הגוש האחרון לסדר ויוסף הורד (בר' לט:א), אך אין הוא מפייט כלל את הסדר הקודם לו בפרשה – וירד יהודה (לח:א). שריד מסיימו של יוצר נוסף שלו (לבלק) שנותר בגניזה³⁴ מלמד שביוצר זה לא נעשה זכר לסדרים כלל.

הפייטנים שמנינו הם כמעט כל הפייטנים שכתבו מחזורי יוצרות שלמים לפרשות השבועיות. שונים מהם רק אלעזר בירבי קילר ויוסף אבן אביתור: אלעזר בירבי קילר רומז אמנם לסדרים במערכות היוצר שלו, אך בדרך שונה שלא כאן המקום לפרטה. יוסף אבן אביתור הוא הפייטן היחיד המתעלם לגמרי מהסדרים הארץ-ישראליים ביוצרותיו לפרשות, והדבר מוסבר כמובן בלא קושי במוצאו הספרדי

[ה]

יוצרות לפרשות 'בבליות' המפייטים ראשי סדרים ארץ-ישראליים החלו להכתב ככל הנראה בקהילות ארץ-ישראל שבהן היו רגילים לומר פיוטי יוצר לסדרים התלת שנתיים (מסוג אלה שנותרו בידינו למשל מיוסף בירבי ניסן, כפי

32 כך, למשל, ביוצרותיו לספרים בראשית ושמות מפייטים ראשי סדרים ביוצרות ללך-לך (רק סדר אחד?), חיי שרה, וישב (רק סדר 'ויוסף הורד'), מקץ, ויגש, ויחי, וארא, בא, בשלח (רק הסדר הראשון). ביתר היוצרות לספרים אלה מתפייטים פסוקי הפרשות על פי הסדר, ובשלושה יוצרות (לנח, וישלח ויתרו) הוא מדלג מעניין לעניין בלא לשים לב לראשי הסדרים. (יוצרותיו של שמואל השלישי לבראשית ושמות נבדקו על פי המהדורה שמכין ד"ר י' יהלום, ותודתי נתונה לו על שהעמיד לרשותי את החומר שאסף).

33 כ"י אוכספורד 2849/19, תחילתו: וישב איש אשר הובטח במען. מעניין שגם יהודה וגם שמואל השלישי (בהערה הקודמת) מזכירים בפיוטיהם לוישב רק את הסדר 'ויוסף הורד'.

34 כ"י קיימברידג' TS AS 136.96; תחילתו – בסטרופה השלישית מהגוש הרביעי שבגוף היוצר, ואחריה סטרופת הקדוש האחרונה ובה סיום החתימה [יהודה]. בהמשך כתב היד מועתקות מאורה ואהבה שלו לבלק, והן אופייניות לו (בכך שהן פותחות במלות השרשור: ממקומו, המאורות) ואף חתומות בשמו, ואחריהן זולת, גם הוא אפייני ליהודה (מביא פתיחות מקראיות), לאותה פרשה.

שהוכרנו), ובשעה שבני המקום קיבלו עליהם את מנהג קריאת התורה על פי המחזור השנתי של בני בבל. הקהילות, שהיו רגילות לשמוע קטעי שירה מיוסדים על התחלות סדרים, ביקשו לשמוע קטעים כאלה גם בהמשך, למרות השינוי שחל במנהגם בסדרי הקריאה בתורה. פייטנים ששרתו קהילות כאלו חיפשו דרך לצאת ידי שתי החובות, אחת שבאה להם מצד סדרי הקריאה החדשים, ושניה שבאה עליהם מצד נאמנות קהלם לסדרים התלת־שנתיים שבוטלו. גופי היוצר שסקרנו למעלה אכן מספקים את שני הצרכים.

התהליך שמכוחו ויתרו הרבה קהילות ארץ ישראל על סדרי הקריאה התלת־שנתיים המסורתיים שלהם וקיבלו על עצמם את חלוקת התורה לפי השיטה הבבלית השפיע השפעה עזה גם על התפתחות הקדושתא, בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת. בשעה שהחל תהליך זה היו הרבה קהילות ארץ־ישראליות נוהגות לקרוא מדי שבת קדושתאות תלת שנתיות משל ינאי ושמעון הכהן בירכי מגס. קדושתאות אלו לא התאימו לסדרי הקריאה החדשים ובדין היה אפוא שיחלפו באחרות, כדרך שקרה ביוצרות. אבל הקהילות לא רצו לוותר על הקומפוזיציות הללו ולפיכך העדיפו להמשיך לומר קטעים מהן ב'עריכות' חדשות ובצירופים חדשים, שמכוחם נעשו קדושתאות תלת־שנתיות אחדות — קדושתא שנתית אחת. כך נוצרו 'קדושתאות הכלאיים' שכבר תוארו בפירוט במחקר.³⁵ בקדושתאות אלו באים, לאחר קטעי פתיחה קדומים או מחודשים המכוונים לפרשה (הבבלית), חלקי פנים (מקוצצים על פי הרוב) מכל הקדושתאות התלת שנתיות שנכללו בפרשה הבבלית הנתונה. הממצא דומה מאד למה שתואר זה עתה ביוצר, אלא שכאן אין השלב המאוחר מיוצג אלא במעשה העריכה והסידור, בעוד שביוצר מדובר במעשה יצירה מחדש. בשני המקרים עומדות לפנינו קומפוזיציות המכוונות לפרשות הבבליות שניתן בהן ציון לסדרים הארץ־ישראליים.

הממצא העולה לפנינו ביוצר מתפרש כמובן בצורה פשוטה, גם בלא שנניח בהכרח שקודם שנכתבו גופי יוצר מטיפוס זה היה שלב שבו צירפו גוף יוצר 'בבלי' אחד מקטעי יוצרות תלת שנתיים, כדרך שנהגו הקהילות בקדושתאות. אבל אפשר שמציאות כזאת אמנם היתה קיימת, כי ברגע שנתקבלו מנהגי הקריאה החדשים, היה הכרח למצוא פתרון מידי לבעייה שנוצרה לגבי אמירת היוצרות. בשלב זה, מן ההגיון להניח שהיו שנעזרו בחומר הפיוטי שהיה בשימוש בקהילות ההן עד לשלב ההוא, כלומר ביוצרות לסדרים. לא רחוק הוא ששלב זה

35 ראה ברמזים אצל מ' זולאי, מחקרי ינאי, עמ' ריט־רכא, רלא־רלד. ובפירוט ראה ע' פליישר, פמוני האנונימוס, ירושלים תשל"ד, עמ' 11–26; הנ"ל, שירת הקודש, עמ' 290–297.

אכן מיוצג בכתב יד אחד שהגיע אלינו מן הגניזה: בכ"י קיימברידג' TS 10H8/2 מצויים בזה אחר זה חמשה גופי יוצר לסדרים,³⁶ וכולם מכוונים כנגד חמשת הסדרים שבפרשה בבליית אחת — היא פרשת וירא.³⁷ גופי היוצר כולם מקוצצים, ואין בכל אחד מהם אלא גוש אחד של שלוש סטרופות (ובהן האקרוסטיכון האלפביתי הקטוע א"ו) וסטרופת קדוש אחת שאחריהן. בראש כל אחד מהקטעים באה הכותרת 'יוצר', ולאחריה שם הסדר המתפייט ('יוצר לוירא', 'יוצר ויבאו', 'יוצר ויסע' וכו'). כותרות אלו אינן מלמדות בהכרח שהפיוטים לא כונו להאמר ביחד: כותרות המבליטות את שמו של הסדר המתפייט לפני תחילת הפיוט עצמו מצויות באופן קבוע גם בקדושתאות הכלאיים.³⁸ ראוי לציין שבכה"י נראית הכותרת הראשונה, יוצר לוירא, מובלטת יותר מחברותיה.³⁹ אפשר אפוא שכל גדמי היוצרות הללו כונו לשמש כיוצר אחד לפרשת וירא הבבליית, בקהילה ששינתה את מנהגות הקריאה שלה בתורה אבל ביקשה שלא להחליף את הפיוטים שהיתה רגילה בהם. העובדה ששלב זה איננו מיוצג אלא בכתב יד אחד, בעוד שקדושתאות הכלאיים מצויות בכתב יד רבים, איננה מפתיעה: בתקופת הפייטנות המזרחית המאוחרת לא הרבו לכתוב קדושתאות, וקדושתאות לשבתות רגילות לא ידוע שנכתבו בתקופה זו כלל. כנגד זה הגיעה הפריחה בכתובת היוצרות לשיא בתקופה ההיא,⁴⁰ ויוצרות מאוחרים לפרשות, שהיו מצויים בשפע רב, השכיחו את צירופי היוצרות התלת שנתיים ששימשו פה ושם, כנראה במשך תקופה קצרה בלבד.⁴¹

- 36 הם השרידים שזולאי שיער שהם לפינחס הכהן במובא לעיל הערה 5.
- 37 פרשת וירא היא גם ראש סדר ארץ ישראל, כפי שכבר הזכרנו. ארבעת הסדרים הנוספים שבתוכה נמנו לעיל.
- 38 הכותרות בולטות למשל בקדושתת הכלאיים שנדפסה בגנזי שכטר ג (לעיל הערה 3), במיוחד בעמ' 140–141. הקטעים שעד סימן 4 בעמ' 140 מכוונים לסדר מה תצעק אלי (שמ' יד: טו). בעמ' 141 סימן 7 תיבת 'נאצוני' שבכותרת מוטעית, והכוונה לסדר 'עד אנה מאנתם' (שמ' טז: ד). זיהוי קטעי הקדושתאות השונים והפזמונות המצורפים אליהם שבעמודים אלו ראה אצל זולאי, מחקרי ינאי, עמ' ריט, רכא ורלא.
- 39 כותרת זו באה באמצע הדף, בעוד שאר הכותרות (על פי הרוב בקיצור המלה הראשונה 'יוצר') באות בהמשך הטור, אחרי רווח קטן. לפני היוצרות המקוצצים בא סוף של פיוט ה' מלכינו; בסופם — שוב ה' מלכינו, כנראה גם הוא לפרשת וירא.
- 40 ראה במצויין לעיל הערה 13.
- 41 למעשה גם היוצרות שנכתבו מלכתחילה לסדרים כמעט אינם מצויים בגניזה. ממחזור היוצרות של יוסף בירבי ניסן לא נותר אלא כתב יד אחד, המכיל רק אחד-עשר גופי יוצר מתוך כמאה וחמשים לפחות. גם כאן ברור שהיוצרות המרובים לפרשות, שהיו נפוצים במיוחד בעיצומה של תקופת הגניזה, השכיחו את היוצרות לסדרים שנדחו מהשימוש הליטורגי בתקופה זו.

שלמה סולימן חיבר את יוצרותיו בתקופה קרובה לתקופת המעבר המיוצגת בכתב היד שתיארנו זה עתה. הוא שפתח בפני פייטנים את האפשרות לפייט את ראשי הסדרים בתוך גופי היוצר שכתבו לפרשות. הפייטנים שבאו אחריו (כיהודה [בן] בנימן ושמואל השלישי) אפשר שכבר הלכו בפיוטיהם בעקבותיו של שלמה סולימן. אך עצם העובדה שפייטנים חיקו בנקודה זו את שלמה סולימן מאה שנה ויותר אחרי שחיבר את פיוטיו נראית מלמדת על החיבה שחיבכו בני ארץ ישראל, גם כאשר קיבלו עליהם את מנהגי הקריאה הבבליים, את מסורת הקריאה של אבותיהם. מעניין שעל פי הממצאים שבידינו רס"ג איננו הולך כאן בדרכו של שלמה סולימן אלא במקרים ספורים, בעוד פייטן מאוחר ממנו ומושפע ממנו מאד כשמואל השלישי, שב אל הדוגמא של שלמה סולימן.⁴²

[1]

מהזכרת הסדרים הארץ־ישראליים אצל שלמה סולימן משתמעת מסקנה חשובה נוספת, והיא שאלסנג'ארי פייטן בן מסורת ארץ־ישראלית היה, ושימש קהילה שהיתה אמונה על מנהגי הקריאה של בני ארץ ישראל. שלמה סולימן אלסנג'ארי הוחזק 'בבלי' במחקר בעיקר בגלל כינויו (אלסנג'ארי), אך כינוי זה אפשר שהוא מציין רק את מוצאו או מוצא אבותיו ולא דווקא גם את מקום פעילותו, כפי שכבר הזכירו חוקרים.⁴³ גם העובדה ששמו איננו מצוי בתעודות מן הגניזה איננה מחייבת להרחיק אותו מסביבתה של ארץ ישראל, אם אמנם אנו מקדימים את זמנו לאמצע המאה התשיעית. זיקתו של שלמה סולימן למנהגות ארץ ישראל מתבררת כאן בלא ספק, וזאת בצד עצם פעילותו היוצרת הענפה המעידה על המשך של מסורות ארץ ישראליות. גם המנהגים הנרמזים בחלק מפיוטיו האחרים יש שהם מנהגים ארץ ישראלים.⁴⁴ מובן שאין ללמוד מכאן שהפייטן ישב ממש בארץ ישראל, אם כי אין זה מן הנמנע. בכל אופן נראה עתה קרוב לוודאי ששימש קהילה, שמסורתה, לפני שעברה לקריאת הפרשות הבבליות, היתה ארץ ישראלית.

42 מובן שאין כל בטחון בנקודה זו, בעיקר משום מיעוט השרידים שהגיעו לידינו ממחזור היוצרות לפרשות שכתב רס"ג.

43 ראה שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, עמ' 46–47.

44 כך, למשל, מציין ע' פליישר במאמרו: עיונים במנהגי הקריאה של בני ארץ ישראל בתורה ובנביאים, ספונות, ס"ח, א (טז), ירושלים תש"ס, עמ' 41, הערה 42 את קריאת התורה של בני ארץ ישראל ('ביום השמיני') הנרמזת בקדושתא לשמיני עצרת של סולימן.